

GÜNEYDOĞU ALTAY'DAKİ SARI-KOBI YAZITI*

Marcel ERDAL, Gleb KUBAREV
*Rusçadan Çev. Rysbek ALİMOV***

Öz: Bu makalede Güneydoğu Altay'da bulunan Sarı-Kobi kaya resimleri arasında yeni keşfedilen Eski Türk runik harfli bir yazıt tanıtılmakta, yazarların yazıtla ilgili okuma önerileri ve yorumları yer almaktadır. Söz konusu petroglif sitesi Çuy bozkırı boyunca uzanan Saylu-Kem (Rusça kaynaklarda Сайлугем) dağ silsilesinin kuzey yamaçlarında bulunmaktadır.

Sıra dışı imgeleri olan büyük bir petroglifik kompozisyonun bir parçası olan yazıt iki satırdan oluşmaktadır. İlkinde 21, ikincisinde ise 13 işaret vardır. İkinci satırıyla ilgili iki farklı okuyuş önerisi bulunan yazıtın çevirisi şöyledir: “Kayaya yazdım, eh! Lütfen, konuş! Talih bahşedip (veya Savaşa giderken), eh, (bunu ben) yazdım (bunu)”. Yazıtla ilgili yorumlarında M. Erdal aynı sözcüklerin farklı yorumlanabileceği üzerinde durmakla birlikte onlardan en uygun olanı üzerinde karar kılmaktadır. Kendisi ayrıca Sarı-Kobi yazıtında geçen *su/sü* “ün, imparatorluk şanı, haşmet, saadet” sözcüğünün Eski Uygurca ve muhtemelen Türk runik yazılı metinlerin dilinde de geçen az sayıdaki erken Moğolca ödünçlemelerden biri olduğu sonucuna varmıştır.

Sarı-Kobi yazıtı taş üzerindeki kuytu bir yere, küçük harflerle yüzeysel olarak hakkedilmiştir; görünüşe göre herkesin onu görüp okuması istenmemiş olsa gerek. Bununla birlikte yazıt okuyucuyu diyaloga, belki de ibadete veya duaya davet etmektedir. Genel olarak, yazıtın açıkça okunabilir olduğunu, ancak hâlâ gizemini koruduğunu ve görünüşe göre Ana Moğolcadan ödünçleme içerdiğini belirtebiliriz.

Yazıtın içeriğinin, Eski Türk yazıtlarının çoğundan farklı olarak ruhani veya felsefi tipten olduğu söylenebilir. Sarı-Kobi yazıtını hakmeden kimsenin hayır duasının yazdığını okuyan kişiler tarafından kabul göreceğine inanan biri olduğu görünüyor; bu da söz konusu yazıtın Eski Türk yazıtları arasındaki özgünlüğünü ve önemini belirler niteliktedir.

Anahtar kelimeler: Eski Türk yazıtları, Altay Cumhuriyeti güneydoğu Altay yöresi, Eski Türkçe.

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihi: 07.05.2019 - 05.07.2019

** Prof.Dr., Goethe Universitaet, Senckenberganlage 31, Frankfurt am Main, Almanya. merald4@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1604-4193.

Dr., Rusya Bilimler Akademisi Sibiryâ Kolu, Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsü, Prospekt Akademika Lavrentyeva, Novosibirsk, Rusya. gvkubarev@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6376-4153.

Doç.Dr. İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, İzmir, Türkiye. alimoff@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5855-3594.

A Runic Inscription in Sarykoby (South-Eastern Altai)

Abstract: The article presents our reading and interpretation of a recently discovered runiform inscription, which was found on the petroglyphic site Sarykoby in the South-Eastern Altai. This small petroglyphic site is located on the northern spurs of the Saylugem ridge stretching in the Chuya steppe.

The inscription consists of two lines and is a part of a large petroglyphic composition with extraordinary images. Its lines contain 21 and 13 characters respectively. The proposed translation with two different variants of the second line sounds as follows: "I have written on the rock, ah! Oh, please speak! Giving good fortune (Or 'Having gone to battle') – oh – I have written (it)." M. Erdal considers several variants of translation of the same words and proposes the most preferable ones. In addition, he concludes that the word *su / sü* – "glory, imperial fortune, majesty, happiness", which is represented in the Sarykoby inscription, belongs to one of the few early Mongolian loans in the Old Uyghur language and, possibly, in Old Turkic.

The inscription of Sarykoby is carved superficially, with small signs and in a hidden place; it was clearly not intended for everybody's attention and reading. This confirms the opinion of many scholars about the personal nature of the most Altai runiform inscriptions. At the same time, it invites readers to a dialogue and, maybe, contains a call for a prayer or a blessing.

The inscription is clearly readable but still quite enigmatic, apparently featuring an early Mongolic loan. Its content, unlike that of the epitaphs, visitors' inscriptions and others discovered in the Russian Altai, can be defined as religious-philosophical. The person who wrote the Sarykoby inscription might have believed in its ability to pass on his blessing to those who would read it. This determines its originality and significance in the Altai corpus of runic inscriptions.

Keywords: The translation and interpretation of runiform inscriptions, Altai Republic South-Eastern Altai region, Old Turkic.

Giriş

Altay dağları yöresindeki Eski Türk yazıtlarını araştırma tarihi yaklaşık iki yüzyıl öncesine dayanıyor. 1818'de, Sibirya'nın ünlü gezginlerinden G. İ. Spassky Çarıç ırmağı civarında keşfettiği yazıtın kopyasını yayımlar. Yıllar sonra 1865'te, W. Radloff Katandı köyü yakınındaki bir kurganda yapılan kazılar sırasında gümüş bir kabın dibinde kazınmış bir runik yazıt daha bulur. Ancak bu buluntu araştırmacının ilgisini çekmez, bu yüzden bu yazıt ancak 20. yüzyılın başında Radloff'un öğrencisi olan P. M. Melioransky tarafından okunur.

1930'lu yıllarda S. V. Kiselyov, L. A. Yevtyuhova, S. M. Sergeyev ve A. P. Markov gibi araştırmacılar tarafından Eski Türklere ait mezarlarda yapılan kazılardan çeşitli ev eşyaları üzerine kazınmış birkaç yazıt daha bulunur. Altay

bölgesindeki Eski Türk yazıtlarının en yoğun araştırıldığı dönem, 20. yüzyılın ikinci yarısına denk gelmektedir. Bu dönemde Orta ve Güney Altaylarda bulunan dikili taş üzerindeki yazıtların yanı sıra çok sayıda kaya yazıtı kaydedilir. Bölgedeki Kalbak-Taş I petroglif sitesi yalnızca Altay Cumhuriyeti sınırları içerisinde değil, Rusya topraklarının bütününde sayıca en fazla kaya yazıtının bir arada bulunduğu yerdir (Kubarev, 2011, s. 9, ek IV; Tıbıkova, Nevskaya ve Erdal, 2012, ss. 4, 69). Bölgedeki runik yazıtların keşfine katkıda bulunanlar arasında öncelikle A. İ. Minorsky, A. P. Okladnikov, B. H. Kadikov, V. D. Kubarev ve V. A. Koçeyev'i anabiliriz. Altay bölgesindeki yazıtların çevirisi üzerinde çeşitli zamanlarda S. V. Kiselyov, K. Seydakmatov, E.R. Tenişev, N. A. Baskakov, S. G. Klyaştorny, D. D. Vasilyev, İ. L. Kızlasov, A. T. Tıbıkova, M. Erdal ve İ. A. Nevskaya gibi dilci, arkeolog ve tarihçiler çalışmıştır.

Bu yöndeki araştırmaların sonucu olarak bölge yazıtlarının genelini kapsayan ve son yıllarda yayımlanan şu eserler zikredilebilir: L. N. Tıbıkova, İ. A. Nevskaya ve M. Erdal'ın 2012'de yayımladığı *Dağlık Altay'daki Eski Türk Runik Anıtlarının Kataloğu*, D. D. Vasilyev'in 2013 tarihli *Güney Sibiryaya Türk Runik Yazıtlarının Korpusu, I. Bölüm: Altay'daki Eski Türk Epigrafisi*, K. Konkobayev, N. Useyev ve N. Şabdanaliyev'in 2015'te yayımladıkları *Altay Cumhuriyeti Eski Türk Anıtları Atlası*. İlk yayımda Altay topraklarında bulunan 90 kısa runik yazıt tanıtılırken (Tıbıkova vd., 2012, ss. 32-43), son eserde bu sayı artık 101'e çıkmıştır (bk. Konkobayev, Useyev ve Şabdanaliyev, 2015, ss. 302-340). Yeni bulunan (bk. Tuğuşeva, Klyaştorny ve Kubarev, 2014; Kubarev, 2016; Kindikov ve Kindikov 2018, ss. 18-19, 35-36, 44, 57, 61) ve henüz yayımlanmamış yazıtları da dikkate aldığımızda günümüzde Altay'daki yazıtların toplamının 110-120 civarında olduğu söylenebilir. Son zamanlarda bölgede Eski Türklerden kalma yazıtlar sıkça bulunmaya başladı. 2018 yılı da bu bağlamda istisna olmadı ve Rusya Bilimler Akademisi Sibiryaya Kolu Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsünün Çuy keşif ekibinin alan araştırması sırasında Çuy bozkırlarında bulunan Sarı-Kobı mevkiinde yeni bir runik yazıt tespit edildi.

Yazıtın Bulunduğu Yer ve Tanımı

Çuy keşif ekibinin yüzey araştırması sırasında Çuy bozkırlarında bulunan Saylu-Kem (Rusça kaynaklarda Сайлугем) dağ silsilesinin kuzey yamaçlarında, Calgız-Töbe dağından Buratı ırmağına kadarki yaklaşık 18-20 km'lik bir alanda en az altı yeni petroglif sitesi kaydedilmiştir. Runik yazıt ise Cana-Aul köyünün 3 km güneybatısında bulunan Sarı-Kobı (Altayca "sarı çukur") mevkiindeki kaya resimleri arasında görülmüştür (resim 1 ve 2). Buradaki birkaç petrogliflik kompozisyon içerisinde 100 civarında hayvan ve insan tasviri yer almaktadır. Resimlerin büyük çoğunluğu dövme tekniğiyle yapılmış ve kronolojik olarak Geç Bronz ile Erken Demir Çağı'na tarihlendirilmektedir.

Yazıtımız, ölçüleri 100 x 110 cm olan büyükçe, tasvir edilen motifler bakımından sıra dışı diye nitelendirebileceğimiz bir kompozisyonun parçasıdır ve oldukça patinalaşmış bir kayanın yatay yüzeyine kazılmıştır. Kaya tasvirlerinde toplam 22 hayvan ve insan figürü yer almaktadır. Kompozisyonun merkezinde çatallaşmış boynuzları olan koşan bir geyik motifiyle ayı ve tek sıra hâlinde dizilmiş ve turnaları andıran dört kuş tasviri yer almaktadır (Kubarev, 2018, resim 3). Bu motifleri aynı zamanda Sarı-Kobı petroglif külliyesinin de merkezi kompozisyonu kabul etmek mümkündür. Runik yazıt bu resimlerin üstünde, kuzeybatı tarafında yer almaktadır (resim 2 ve 3).

Kaya üzerindeki erken yazıtların yönünden farklı olarak bu yazıt yatay vaziyettedir (resim 2, 3) ve hakkak tarafından kaya üzerindeki iki çatlak arasında kalan yatay biçimdeki doğal hat üzerine yerleştirilmiştir. Satırın son işareti kaya yüzeyinin hemen hemen kenarına denk gelmektedir. Satırın devamında ondan 2,5 cm aralıkta birbirine çok yakın konumda üç çizgi kazanmıştır.

İlk satırın baş kısmının 8 cm aşağısında bir satır daha vardır – bunun ayrı bir yazıt olduğu da düşünülebilir. Bu satır da keskin bir alet aracılığıyla ilkine paralel olarak hakkedilmiştir ve toplam 13 işareten oluşmaktadır (resim 3 ve 5). İşaretlerin boyu 3 ile 5 cm arasında olup ortalama 3,5 cm'dir. Yazıtın birçok işareti, özellikle ikinci satırdakiler, birbirine çok yakın hakkedilmiştir. Her iki satırın işaretleri de yüzeysel olarak bir kerede hakkedilmiştir. Üzerleri çok patinalaştığından en iyi şekilde yandan doğal ışık yardımıyla fark edilmektedirler. Son söylenenler özellikle ikinci satır için geçerlidir.

Satırları birbirinden dövme tekniğiyle yapılmış üç parmaklı insan tasviri (ki bu özellik onun Geç Bronz Çağı'na ait olduğuna işaret eder) ve tamamlanmamış iki resim ayırmaktadır (resim 3). İkinci satırı birincisinin üzerine hakketmenin kaya yüzeyindeki çok sayıda doğal çatlak ve deliklerden dolayı mümkün olmadığını dikkate aldığımızda, hakkakın bu satırı neden ilkinden daha uzağa hakkettiğini anlamak mümkün olmaktadır. İlk satırın altında yazıt için yeterli alan vardı, ancak ikinci satır ayrı kazanmış ve adeta delik ve kazanmış bir izin arasına sıkıştırılmıştır.

Yazıtla İlgili Açıklamalar

Yazıtın okunuşu ve yorumu yazarlardan birinin saha koşullarında elde ettiği çok sayıdaki yazıt fotoğrafı ile onun titiz bir şekilde çıkarılan kopyasına dayanmaktadır. Yazıt kopyası şeffaf polimer malzeme üzerine çıkarılmış ve çekilmiş fotoğrafların yardımıyla bazı işaretlerin tasviri netleştirilmiştir. Yazıtın her iki satırı da bir yandan bütün olarak, diğer yandan ise işaret kümeleri şeklinde fotoğraflanmıştır, bu sayede dijital olarak çekilmiş işaretlerin her biri azami biçimde büyütülebilecek ve onların çizimleri doğru yansıtılabilecekti. Diğer yandan işaretlerin hakkak tarafından keskin bir alet yardımıyla tek bir

kerede ve yüzeysel olarak çizilmiş olması işaretleri kopyalama işini zorlaştıran bir durumdu. Bununla birlikte işaretlerin yanı başında veya üzerinde yer alan tesadüfi çizgi veya hatların varlığı da cabasıydı; bunların kayanın yatay yüzeyinde bulunması gayet doğaldır, zira kaya üzerinden hayvanlar geçebiliyor, ufak kaya parçaları kayabiliyordu vd. Buna rağmen, yazıt işaretlerinin büyük çoğunluğunun hatlarını – özellikle yandan gün ışığı vurduğunda – kesin olarak ayırt etmek mümkün oldu.

Yazıt yalnızca iki satırdan oluşmaktadır ve satırlar birbirinin yakınında değildir; buna rağmen, iki ayrı yazıt olduklarını söylemek için bir neden yoktur. Satırlar birbirleriyle üç karakteristik özellikte bağlıdır. Bunlardan ikisi grafik, biri imla özelliğidir: İlk, her iki satırın **A** işaretleri ters çizilmiştir, diğer bir deyişle söz konusu işaretin klasik şeklinin aynalı varyantı şeklindedir. İkincisi, b_2 işareti her iki satırda da daha çok baklava biçimini andırmakta olup çizgiler alttaki birleşme noktasından iki yana uzanan minik uzantılara sahiptir (gerçekten de varsa). Üçüncüsü, *biti-* ve *ber-* fiillerindeki ünlüler her iki satırda da açıkça ayrı işaretlerle gösterilmemiştir.

Yazıtın Eski Türk yazıtlarıyla ilgili araştırmalarda kabul görmüş şekliyle transliterasyonu şu şekildedir:

$$(1) k_1 y_1 k_1 A : b_2 t_2 d_2 m : A : s_2 \ddot{w} z l_2 y_1 w b_2 r_2 \eta_2 A$$

$$(2) s_2 w b_2 r_2 I p A : b_2 t_2 d_2 m$$

Bu transliterasyon metnini yazıt kopyasıyla karşılaştırırken şu noktalar üzerinde durmak gerekir: İlk satırdaki **b₂t₂d₂m** sözcüğünden sonra satırın orta kısmında dikey bir çizgicik görülmektedir. Ardındaki **A** işaretinden sonra ise satırın alt kısmında dikey bir çizgicik bulunmaktadır. Genelde sözcük ayırıcı işaret biri diğerinin altında olmak üzere dikey iki çizgicikten oluşur. Yazarlardan birinin (M. Erdal) görüşüne göre her iki dikey çizgicik birer sözcük ayırıcı işaret olma amaçlıdır; satırları hak eden kimse görünüşe göre her iki çizgiye de bu anlamı vermiş olmalı. Transliterasyonda tarafımızca üst üste iki nokta ile gösterilenler, bu çift unsurlu sözcük ayırıcı için kullanılan genel işarettir. Bir ihtimal de kaya üzerinde tesadüfi çizik olmalarıdır. **A** işaretinden sonra gelen çizgicik yazıtın diğer kısımlarında görüldüğü işleve sahiptir, diğer yandan **A**'nın önündeki çizgicik de anlamlı olmalı, zira **A** unsuru ondan önce gelen *bitidim* sözcüğüne ait değildir.

Oka (ve dolayısıyla "q" harfine) benzer görünen işaret kanaatimizce **I** olarak okunmalıdır, zira bu işaretin önünde (solunda) görünen "kanca" kayadaki uzun eğik bir hattın (veya kayanın bu kısmında paralel duran iki doğal hattın) parçası gibi durmaktadır. **I**'dan sonra, M. Erdal'a göre, Kubarev tarafından fark edilmemiş bir **p** işareti gelmektedir. Eğer gerçekte böyle bir işaret yok ise, o hâlde M. Erdal önceki **I** işaretinin ters dönmüş **p** olarak değerlendirilmesi

gerektiğini düşünür. Aksi halde **b₂r₂I** veya **s₂wb₂r₂I** işaret kümelerinden anlamlı bir şey elde etmek mümkün görünmüyor. Burada ayrıca **A** harfinin de ters olarak hakkedildiğine dikkat çekelim.

Yazıt kopyasında dikey çizgi olarak gösterilen satırın sondan ikinci harfinin **s₂** olarak teşhis edilmesi gerekir. Ancak M. Erdal'a göre **s₂** harfinin bu bağlamda bir anlamı yoktur, bu yüzden kendisi onun tesadüfi bir çizik olarak kabul edilmesinin daha doğru olduğunu düşünür.

O halde yazıtın transkripsiyonu karşımıza şu şekilde çıkmaktadır:

(1) k(a)y(a)ka b(i)t(i)d(i)m - ä! sözl(ä)yü b(e)r(i)ñ - ä!

(2) su b(e)r(i)p - ä b(i)t(i)d(i)m

İkinci satırın muhtemel iki farklı okunuşunu da dikkate aldığımızda yazıtın çevirisi şu şekildedir:

1. Kayaya yazdım, eh! Lütfen, konuş!

2. Talih bahşedip (veya Savaşa giderken), eh, (bunu ben) yazdım.

Çeviriye İlişkin Notlar

M. Erdal'a göre birinci satırdaki **ä** ünlem olarak değerlendirmelidir; o ne kendisinden önceki sözcüğün bir ekidir ne de sözcük ayırıcısı. Erdal, 2002, s. 56, dipnot 12'de bu unsurun ünlü uyumuna tabi olduğu gösterilmektedir; bu yüzden burada **ä** olarak gösterilmiştir.

Aynı satırdaki *ber-* yardımcı fiili için önerilen "lütfen" anlamı bir açıklama gerektirebilir. Bu fiil öncelikle "vermek" anlamındadır ve "lütfen" içeriği ikincildir (Erdal, 2004, ss. 260-261)¹.

İkinci satırın ilk sözcüğünün imlası düzensizdir, zira baştaki **s₂** işareti kalın ünlüyü gösteren **w** harfiyle birlikte kullanılmıştır. Bu durum yazıtın imla kurallarının ağır bir ihlali olarak kabul edilemez, çünkü sızıcı ünsüzleri gösteren işaretlerin ince-kalın varyantlarının kullanımıyla ilgili düzensizliğe Moğolistan'daki büyük yazıtlarda da sıklıkla tanık olunmaktadır. Ayrıca ilk satırdaki *-yU* zarf-fiil eki de kalın sıralı ünlü işaretiyle gösterilmiştir, oysa onun bağlandığı *sözlä-* tabanındaki ünlüler ince sıralıdır. Ancak bu imla düzensizliği **s₂w** işaret kümesini ne şekilde okumamız gerektiği sorusuna bir ipucu vermemektedir. Söz konusu işaretler *sü* "ordu" mu, *sö* "uzak mazi" mi veya Çince'den ödünçleme olan *sü* "önsöz" şeklinde ince ünlülü olarak mı, yoksa kalın ünlülü olarak üçü de Çince'den gelen *so* "kilit, zincir, pranga", *so* 'resim, heykel' veya *so* 'bilinç' olarak mı okunmalı? Bu işaret kümesi bu altı sözcükten başka ayrıca Eski Uygurca kaynaklarda geçen *suu* veya *süü* "şan (zafer)" olarak

¹ Yine aynı 261. sayfada *sözläyü ber-* ile ilgili iki örnek zikredilmektedir.

da okunabilir. Diğer altı sözcük, hakkâkın özne olduğu cümlede *ber-* “vermek” fiilinin yönettiği nesne durumunda kullanılmış olamazlar, çünkü anlamları bağlama uymamaktadır.

Eğer **b₂r₂** işaret kümesini, ince sıralı ünsüz işaretlerin varlığına rağmen, yukarıda bahsedilen ünlü uyumuna aykırı imla özelliklerine dayanarak *bar-* “gitmek, varmak” olarak okursak, satırın ilk sözcüğünü *sü* “ordu” olarak kabul edebiliriz. O zaman *sü* yönelme hâlinde değil de yalın hâlde olmasına rağmen, *sü bar-* “savaşa gitmek” şeklinde okumak gerekir. Bu öneri Orhon yazıtlarında üç kez geçen *sü yori-* kalıbına benzetilerek yapılmıştır ki *bar-* gibi buradaki *yori-* fiili de geçişsizdir: *öñdün kağangaru sü yorılım* “Doğunun Kağanına karşı savaşa çıkalım” (Tonyukuk yazıtı, satır 5); *sü yorılım* (Tonyukuk yazıtı, satır 11) ve *kök öñüg yoguru sü yorıp ... suvsız kaçdım* “Gök çölü geçerek ordumla ...susuz geçtim” (Bilge Kağan yazıtı, güneydoğu yüzü). Geçişsiz fiillerle birlikte kullanılan yönelme hâlli içeriğe sahip yalın hâldeki isimler Eski Türkçede nadiren görülür². Sözcüğün *bar-* olarak yorumlanmasındaki temel sorun buradaki ünsüzlerin ince sıralı harflerle yazılmış olmasıdır. Olasılığı düşük olan bu durum ancak Eski Türk alfabesinin **b₁** ve **r₁** işaretlerini hakkâkın bilmemesiyle açıklanabilir³.

“Ün, imparatorluk şanı, haşmet, saadet” anlamındaki *su / sü* sözcüğünü L. Ligeti (1973, ss. 2-6) Yuan hanedanına ait bazı Eski Uygurca ve Moğolca metinlerde tespit etmiştir; bunlarda Moğol imparatorunun şanı için kullanılmaktadır. Kaynaklarda bu sözcük ya ön ya da arka ses uyumuyla karşımıza çıkmaktadır: Uygurcada hem ince hem de kalın sıralı ünlülü eklere sahiptir, Moğolca metinlerde ise aldığı ekler istisnasız kalın sıralıdır. Ligeti *su / sü*'yü bazı tümü ince sıralı olan Moğolca sözcük ile kökeni itibariyle bağdaştırmayı başarmıştır; bu köken bağlarından ve sözcüğün yalnızca Moğol devri Uygurca metinlerinde görülmesinden hareketle onu Çağataycada da görülen Eski Uygurcadaki bir Moğolca ödünçleme sayar. Ancak P. Zieme'nin 1975'te yayımladığı yapıtın 435 numarayla kayıtlı satırındaki Mani metninde, üzerinde durduğumuz sözcük *ulug kutun suun yalanar* “ulu haşmet ve şanla yanar” cümlesinde de geçmektedir. Buradaki *kut* ve *suu* sözcükleri vasıta durum eki almış ikileme olarak karşımıza çıkmakta. *Kut* “gökyüzünün lütfü” ve

² *baçak olor-* “oruç tutmak” ibaresi en erken Manici metinlerden Xwastvānift'te beş kez görülür. Ayrıca Budist kaynaklardan Wutaishanzan B r10'da *dyan olor-* yapısı geçer; buradaki *olor-* “oturmak” fiili genelde “meditasyon” olarak çevrilen ve aslı *dhyāna* olan bir ödünçleme ile birlikte kullanılmıştır. Dikkat edilmesi gerekir ki *yori-* ve *olor-* fiillerinin bu şekilde kullanılması yalnızca kalıplaşmış ifadelerde görülmektedir.

³ Örneğin, yazıtların ekseriyeti **ŋ₁** harfini kullanmaz, **ŋ₂**'yi arka sıradaki sözcükler için de kullanır. E-15'te belgelenen ve çizimi bakımından alt kısmında **l₂**'yi, üst kısmında **č**'yi andıran **ä** harfiyle **a** arasındaki ses farkı genellikle kaydedilmemiştir (bk. Erdal, 2002, ss. 56-57).

bundan hareketle “talih” ve “saadet” anlamlarındadır ve *suu* ile eşanlamlıdır. Her ikisinin de *yal-in* “alev, yalın”dan türemiş *yal-in+a-* fiiliyle kullanılması beklenmedik bir durum değildir, zira erken Moğolca elyazmalarında *suu jali* ikilemesi geçer; buradaki *jali* Türkçe *yalın*’dan ödünçlenmiştir. L. Ligeti dipnotunda *suu jali*’nin yerine daha sonraki tahta basmalarda *çog jali* ibaresinin kullanıldığına ve buradaki *çog*’un da yine “kor, ısı” anlamındaki Türkçe bir ödünçleme olduğuna işaret eder. Jens Wilkens’e göre (kişisel bilgi) son zamanlarda kaydedilmiş olan Eski Uygurca *su / sü* sözcüğü örnekleri de Yuan dönemine ait olup genelde imparatoru tasvir ederken kullanılmıştır. L. Ligeti yaptığı etimoloji konusunda haklıdır, ancak kelimenin Yuan hanedanından çok daha önce yazılmış olan Mani elyazmasındaki örneğiyle ilgili herhangi bir şüphe de yoktur. Bu sebeple *su / sü* Eski Uygurcada görülen çok az sayıdaki erken Moğolca ödünçlemelerden biri olmalıdır⁴. Bu durumda bu sözcük Moğolca kökenli olsa bile Sarı-Kobı yazıtında geçiyor olabilir. *Su / sü ber-* deyimi öte yandan *kut ber-* “birini kutsamak” deyimine eşanlamlıdır. *Kut ber-* ibaresi Eski Türk yazısıyla yazılmış olan fal kitabı Irk Bitig’in ikinci falında geçmektedir. Tanrı orada şöyle seslenmektedir: *Kut bergäy män* “(Sana) talih vereceğim”. Sarı-Kobı yazıtının hakkakı da yazıtını okuyanlara hayır duasını nakledebileceğine inanıyor olabilir.

İkinci satırın bu şekilde yorumlanması ilk satırdaki *sözläyü berij-ä!* ibaresine bağlanabilir. Bu çoğul emir eki kime yönelikti acaba? Bu bir insan veya varlığa yönelik bir hitabın nezaket şekli midir, yoksa hakkak bunu bir çoğunluğa mı söylüyor? Diyelim ki bir veya birkaç insan bu yazıtı okudu, peki okuduktan sonra ne demeleri gerekirdi? Söz konusu yazıt bir diyaloga mı çağrıdır, yoksa ibadet veya hayır duasına mı? Bunu bilmiyoruz. Sarı-Kobı yazıtının içeriği bize A. V. Adrianov tarafından bulunan bir Yenisey yazıtında geçen şu iki satırı anımsatmaktadır: *(ä)sizni sözl(ä)ti b(i)tiyür b(ä)n. uk(u)glı k(i)şi (ä)rkä sözl(ä)yü b(e)rd(i)m* – “Kederi (üzüntüyü) konuşturarak yazıyorum. Anlayan insanlarla konuştum.” (Erdal, 1998, s. 89). Bu yazıtı yazan, diyalog girişiminde bulunmaktadır. Eğer o yazar kederi konuşturuyorsa, üzerinde durduğumuz yazıtın yazarı da okuyanı iletişime davet edip *su / sü*’sü ile hayır dileklerini ifade edemez mi?

Adrianov’un bulduğu, Erdal 1998’de yayımlanan yazıttaki *(ä)sizni* (“keder”+ yükleme hal eki) sözcüğü aynı zamanda *sizni* (yükleme hal eki almış nezaket veya 2. çoğul şahıs zamiri) olarak da anlaşılabilir: *sizni sözl(ä)ti b(i)tiyür b(ä)n* “Sizi konuşturarak yazıyorum”. O yazıtın “okuyanı konuşmaya davet” şeklinde

⁴ Buda’nın bedensel özellikleri için kullanılan *nayraq* sözcüğü Moğolca *naira-* fiilinin türevidir veya Moğolcayla akraba olan Kitañ dilinden gelmektedir. Moğolistan’da daha yeni bulunan, Brahmi yazısı D. Maue tarafından okunan ve dili A. Vovin tarafından Moğolcayla akraba olarak tanımlanan VI. yüzyıla ait yazıtın lehçesi de bu ödünçlemenin kaynağı olabilir.

yorumlanması, üzerinde durduğumuz Sarı-Kobı yazıtında önerdiğimiz okuyuş ve anlamlandırma teklifimizi destekler niteliktedir.

Sonuç

Sarı-Kobı yazıtı taş üzerindeki kuytu bir yere, küçük harflerle yüzeysel olarak hakkedilmiştir; herkesin onu görmesi ve okuması amaçlanmamıştır. Bu olgu, araştırmacıların Altay Cumhuriyeti'ndeki yazıtların kişisel özellikte olduğu görüşünü teyit etmektedir (Kızılasov, 2005, s. 435; Tıbıkova vd., 2012, s. 17). Hakkâkın dikkatini ustalıkla yapılmış Geç Bronz ile Erken Demir Çağı'na ait büyükçe kaya resimleri cezbetmiş olmalı ki yazıtı bu yere kazımış. Bölgedeki kaya üstü kompozisyonlar arasında hem kapladığı alan hem de tasvir edilen imajların sayısı bakımından en büyük olanı burası olmakla birlikte bölgede başka runik yazıtta rastlanmamış, Eski Türk dönemine tarihlendirilen kaya resimleri veya grafitiler kaydedilmemiştir. Kaya tasvirleri arasında yukarıda da belirttiğimiz gibi yaylı avcılar, çatal boynuzlu geyikler, ayı ve turna olduğunu düşündüğümüz birkaç kuş figürü bulunmaktadır. Sarı-Kobı yazıtıyla bu kaya resimleri arasında doğrudan bağ bulunmamasına rağmen, burası belki de öncelikle yazıt hakkakı için bir nevi anımsatıcı işaret işlevi görüyordu.

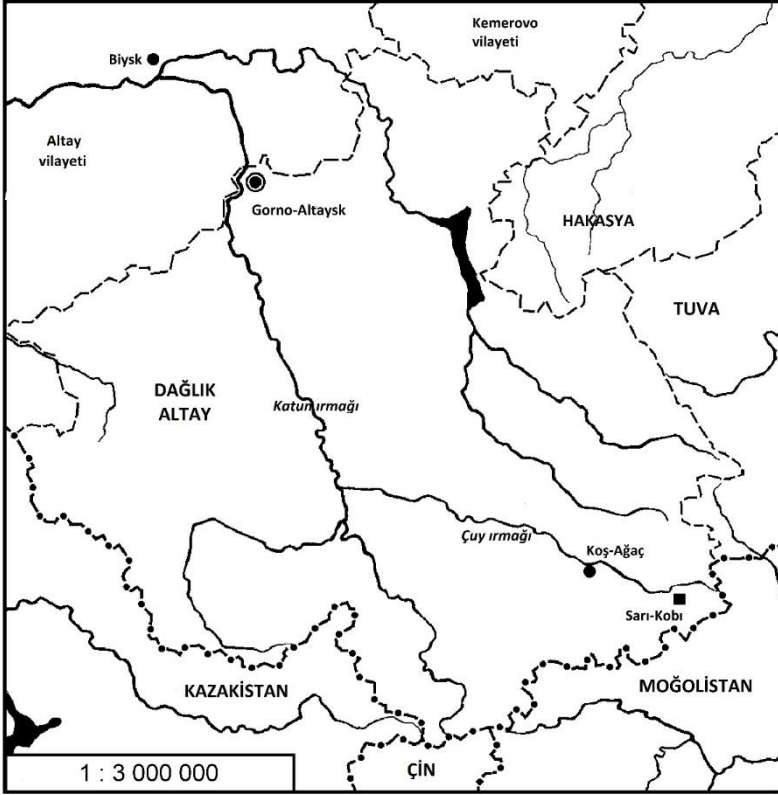
Altay'daki Eski Türklere ait her yazılı buluntu önemli bir bilimsel keşiftir. Bu durum daha çok Altay Cumhuriyeti'nin merkezindeki Onguday iliyle Moğolistan ile sınırında yer alan Koş-Ağaç ili için geçerlidir. Onguday'da bugüne kadar 75-80 adet yazıt kaydedilmiştir. Koş-Ağaç'ta bulunan yazıtların toplam sayısı şimdilik 13'tür ve bunlardan 5'i kaya üzerine hakkedilmiştir; diğerleri ise ya dikili taşlar ya da çeşitli ev eşyaları üzerindedir.

Bu çalışmada işlenen yazıt gayet iyi okunabilmekle birlikte gizemini korumakta ve görünüşe göre erken Moğolcadan bir ödünçleme bulundurmaktadır. Yazıtın, Rusya sınırları içerisindeki Altay dağları bölgesinde bulunan mezar, seyyah ve benzeri yazıt türlerinden farklı olarak belirli bir anlamda ruhanî ve felsefî tipten bir içeriğe sahip olduğu söylenebilir. Sarı-Kobı yazıtını kazıyan kimse, hayır duasının yazıtını okuyan kişiler için kabul göreceğine inanan biri gibi görünmektedir. Bu da yazıtının Türk runik yazıtlarının Altay derlemi içerisinde özgünlük ve önemini belirler niteliktedir.

Kaynakça

- Erdal, M. (1998). Eine Unbekannte Jenissei-Inschrift aus der Adrianov-Kollektion. J.P. Laut ve M. Ölmez (Yay. Haz.), *Bahşı Ögdisi: Festschrift für Klaus Röhrborn Anlässlich Seines 60. Geburtstags* içinde (ss. 83-96). Freiburg-Istanbul: Simurg.
- Erdal, M. (2002). Anmerkungen zu den Jenissei-Inschriften. M. Ölmez ve S.Ch. Raschmann (Yay. Haz.), *Splitter aus der Gegend von Turfan. Festschrift für Peter Zieme Anlässlich Seines 60. Geburtstags*. Istanbul-Berlin: Şafak Matbaacılık.
- Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden-Boston-Köln: Brill.
- Kızlasov, İ. L. (2005). Osobennosti Tyurkskoy Runologii. *Tsentral'naya Aziya. İstoçniki, İstoriya, Kul'tura: Materialı Mejdunarodnoy Nauçnoy Konferentsii Posvyaşyonnoy 80-letiyu E. A. Davidoviç i B. A. Litvinskogo (3-5 Aprelya 2003 g. g. Moskva)* içinde (ss. 427-449). Moskova: Vostoçnaya Literatura RAN.
- Kindikov, B. M. ve Kindikov İ. B. (2018). *Drevniye Nadpisi Ongudayskogo Rayona, Gorno-Altaysk*.
- Konkobayev, K., Useyev, N. ve Şabdanaliev, N. (2015). *Atlas Drevnetyurkskih Pismennih Pamyatnikov Respubliki Altay*. Astana: Gılım.
- Kubarev, V. D. (2011). *Petroglifi Kalbak-Taşa I (Rossiyskiy Altay)*. Novosibirsk: İzdatel'stvo IAET SO RAN.
- Kubarev, V. D. (2016). Runičeskaya Nadpis iz Kalbak-Taşa II v Tsentral'nom Altaye (k Voprosu ob Azah i Territorii ih Rasseleniya). *Arheologiya, Etnografiya i Antropologiya Yevrazii, 4(44)*, 92-101.
- Kubarev, V. D. (2018), Arheologičeskiye Razvedoçniye Raboti v Tsentral'nom i Yugovostoçnom Altaye. *Problemi Arheologii, Etnografii, Antropologii Sibiri i Sopredel'nih Territoriy* içinde (ss. 280-284). Novosibirsk: İzdatel'stvo IAET SO RAN, XXXIV.
- Ligeti, L. (1973) À propos d'un Document Ouigour de l'époque Mongole. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae, XXVII*, 1-18.
- Matoçkin, E. P. (2015). Drawings and Runic Inscriptions of the Altai Republic. M. Erdal, İ. Nevskaya (Yay. Haz.). *Interpreting the Turkic Runiform Sources and the Position of the Altai Corpus* içinde (ss. 87-93). Berlin: Schwarz.
- Tıbıkova, L. N., Nevskaya, İ. A. ve Erdal, M. (2012). *Katalog Drevnetyurkskih Runičeskih Pamyatnikov Gornogo Altaya*. Gorno-Altaysk: İzdatel'stvo Gorno-Altayskogo Universiteta.
- Tuğuşeva, L. Y., Klyaştony, S. G. ve Kubarev, G. V. (2014). Uygurskaya i Runičeskiye Nadpisi iz Mestnosti Urkoş (Tsentral'niy Altay). *Arheologiya, Etnografiya i Antropologiya Yevrazii, 4*, 88-93.
- Vasilyev, D. D. (2013). *Korpus Tyurkskih Runičeskih Nadpisey Yujnoy Sibiri, Çast' I: Drevnetyurkskaya Epigrafika Altaya*. Astana: Prosper Print.
- Zieme, P. (1975). *Manichäisch-türkische Texte: Texte, Übersetzung, Anmerkungen*. Berlin: Akademie Verlag.

Ek. Resimler

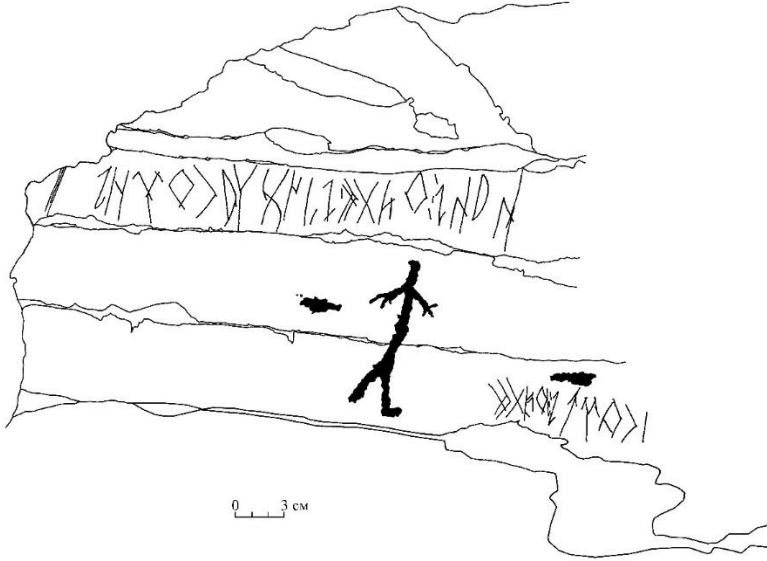

■ - Kaya resimlerinin bulunduğu bölge

Resim 1. Sarı-Kobı kaya resimlerinin bulunduğu yer.

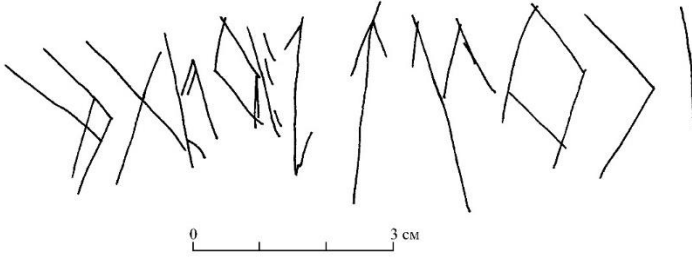
Resim 2. Sarı-Kobı yazıtının bulunduğu kaya parçasının genel görünümü

Resim 3. Sarı-Kobı kaya yazıtının genel kopyası

Resim 4. Sarı-Kobı yazıtının birinci satırının fotoğrafı ve kopyası

Resim 5. Sarı-Kobı yazıtının ikinci satırının fotoğrafı ve kopyası

